

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОЧИНСТВА

DOI 10.18524/2304-1587.2018.1(32).134180
УДК 342.534.2:347.962:341.64(4)

Д. В. Колесник

помічник судді Одеського окружного адміністративного суду, аспірант Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, кафедра конституційного права та правосуддя Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРИНЦИПИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ СУДДІВ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено дослідженню практики Європейського Суду з прав людини у справах, які стосуються незалежності та недоторканності суддів, а також основні стандарти Ради Європи, якими керується Європейський Суд з прав людини при винесенні рішень по даній категорії справ. Звертається увага на європейський досвід забезпечення суддівської незалежності та імунітету, а також на необхідність аналізу незалежності та недоторканності суддів на території України.

Ключові слова: незалежність суддів, недоторканність суддів, суддівський імунітет, Європейський Суд з прав людини.

Постановка проблеми. Питання незалежності та недоторканності суддів є принциповим питанням, адже виступає однією з передумов для захисту прав людини та важливим елементом у забезпеченні справедливого судового розгляду. Незалежність суддів властива розділенню повноважень між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади, але це також означає незалежність від впливу всередині самої судової системи. Незалежність та недоторканність судової влади в окремо взятій країні виступають у ролі індикатора демократичного розвитку країни і її поваги до верховенства права. Не повинно бути жодної потреби постійно звертатися до основних міжнародних та європейських інструментів, що забезпечують принципи незалежності та недоторканності суддів, оскільки ці стандарти повинні стати невід'ємною частиною національного законодавства кожної демократичної держави в Європі. На жаль, гарантування судової незалежності та недоторканності на практиці не завжди є простим, а застосування цього принципу дуже нестабільне у багатьох європейських країнах, незалежно від досвіду їх демократичних традицій. Велика кількість справ, розглянутих Європейським Судом з прав людини (надалі – ЄСПЛ, Суд) щодо права на справедливий суд, у тому числі й на розгляд справи незалежним і безстороннім судом, говорить сама за себе.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед науковців, що зробили значний внесок у дослідження принципів незалежності та недоторканності судової влади, слід відзначити С. С. Аскерова, Б. Т. Безлепкіна, Т. В. Галайденко, В. В. Городовенка, А. Л. Горшенєва, С. І. Кузнецову, О. Є. Кутафіна, Т. Н. Морщакову, О. М. Овчаренко, В. І. Рудньова, Р. Р. Салімзянову, Н. М. Шульгач та інших науковців. Утім, майже недослідженими в роботах цих авторів залишилися питання забезпечення принципів незалежності та недоторканності суддів держав-членів Ради Європи в практиці ЄСПЛ останніх років.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу окремих рішень ЄСПЛ по тих справах, в яких судді виступають як заявники. Також ми ставимо за мету аналіз основних стандартів Ради Європи, якими керується ЄСПЛ при прийнятті рішень по справах щодо незалежності та недоторканності суддів.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, ЄСПЛ є міжнародним судовим органом, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи, що ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – Конвенцію), і включає в себе всі питання, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції, включаючи міждержавні справи, справи окремих осіб або груп осіб. Конвенція набула чинності для України 11 вересня 1997 року. Унаслідок цього будь-яка особа або група осіб, які знаходяться під юрисдикцією України, отримали право звертатися до Суду зі скаргою (заявою), якщо всі національні засоби правового захисту були вичерпані. Українські судді неодноразово зверталися до ЄСПЛ з метою відновлення своїх порушених прав і свобод.

Необхідно зазначити, що основним стандартом Ради Європи, який регламентує охорону незалежності та недоторканності судової влади, є Конвенція. Судова незалежність, як передбачено в статті 6 § 1 Конвенції, виступає у ролі фундаментальної гарантії справедливого суду, важливої передумови для існування демократії та верховенства права, а також принципу, необхідного для розділення повноважень між трьома гілками влади у сучасній демократичній державі. Згідно Конвенції, «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом» [1, ст. 6].

Визнаючи важливість верховенства права і демократії, Рада Європи завжди підтримувала незалежність судової влади. Серед найзначиміших документів, що стосуються принципів судової незалежності в Європі, передусім необхідно відмітити Велику хартію європейських суддів, тому що це – одна з останніх кодифікацій, що вводить нові аспекти судової незалежності. Згідно Великої хартії європейських суддів, метою правосуддя, на додаток до гарантування здійснення верховенства права, є належне виконання закону неупередженим, справедливим і ефективним способом [2, с. 67]. Судова незалежність повинна, передусім, гарантуватися з урахуванням інших законодавчих гарантій, інтересів осіб, що звертаються до суду, інтересів суддів і суспільства в цілому, за допомогою регламентації певних положень на законодавчому рівні. Держава і суддівське самоврядування відповідальні за гарантування і захист незалежності та недоторканності судової влади. Незалежність повинна гарантуватися в усіх аспектах судової діяльності шляхом забезпечення особливого порядку обрання суддів або їх призначення на посаду та звільнення з посади; заборону будь-якого

впливу на суддів; захистом їх професійних інтересів; особливим порядком притягнення до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей; гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового та соціального захисту; заборорою суддям належати до політичних партій і профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду; суддівським самоврядуванням [3, п. 1.1].

Недоторканність суддів, яка виступає як основний елемент незалежності судової влади, повинна гарантуватися, перш за все, неможливістю їх арешту, притягнення до кримінальної відповідальності та застосування найсуворіших заходів адміністративної відповідальності без отримання згоди вповноважених на це органів державної влади [4, с. 12].

Окрім Конвенції і Великої хартії, прикладами важливих документів Ради Європи, що стосуються судової незалежності, є Рекомендації Ради Європи про судову незалежність Rec (2010) 12, а також Європейська хартія про статус суддів 1998 року.

Авторитет і довіра до міжнародного суду, як і до будь-якої іншої судової установи, залежать від незалежності і неупередженості його суддів. Міжнародні суди отримують свої владні повноваження і право вимоги дотримання судових рішень, перш за все, через їх незалежність. Європейський Суд з прав людини висловлює стурбованість щодо наступних, пов'язаних з його незалежністю, аспектів: порядку призначення і терміну повноважень суддів; права суддів на окрему думку; привілеїв і недоторканності суддів; зарплат і соціальних гарантій, зокрема пенсійного забезпечення суддів; автономії Суду від впливу Ради Європи [5]. На жаль, велика кількість проблем, з якими стикаються в міжнародних та наднаціональних юрисдикціях, таких як ЄСПЛ, притаманні також національним судовим органам по всій Європі. Прикладом цього виступає широке коло звернень до Суду від суддів країн-членів Ради Європи, щодо яких положення Конвенції у частині гарантування незалежності, недоторканності та безсторонності були порушені.

У цьому зв'язку пропонуємо розглянути деякі з прецедентів Суду, адже глибокий аналіз можливих порушень незалежності та недоторканності судової влади може допомогти запобіганню таким порушенням на території України.

Перш за все, необхідно звернути увагу на рішення Суду «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11 від 30.03.2011 р.). Заявник скаржився на порушення його прав, передбачених Конвенцією, під час процедури його звільнення з посади судді Верховного Суду [6]. За думкою Суду, справа Волкова висвітлила системні проблеми у функціонуванні української судової системи. Зокрема, встановлені у справі порушення вказують, що система суддівської дисципліни в Україні не організована належним чином, оскільки у ній не забезпечено достатню відокремленість судової влади від інших гілок державної влади. Більше того, вона не забезпечує гарантії від зловживання та неправомірного використання заходів дисциплінарної відповідальності для завдання шкоди незалежності суду, тоді як остання є однією з найважливіших цінностей, що покладені в основу ефективного функціонування демократичних держав. Суд зазначив, що

з характеру встановлених порушень впливає, що для належного виконання цього рішення держава-відповідач має вжити низку заходів загального характеру, спрямованих на реформування системи притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Ці заходи повинні включати законодавчу реформу, пов'язану з перебудовою інституційної основи цієї системи. Більше того, ці заходи повинні призвести до розвитку належних форм і принципів послідовного застосування національного права у цій сфері [6, п. 199].

Необхідно зазначити, що певні кроки щодо реформування системи притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності були прийняті. На окрему увагу заслуговує Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 року. У ньому існують певні недоліки, зокрема у пункті 3 частини 5 статті 126 закону закріплюється така підстава для звільнення судді, як вчинення істотного дисциплінарного проступку [7, ст. 126]. При цьому легального визначення поняття «істотний дисциплінарний проступок» у національному законодавстві на даний момент не існує, що дає простір для протиправного впливу на суддів. На нашу думку, дане законодавче положення суперечить практиці ЄСПЛ.

Відносно звільнення суддів у прецедентному праві Суду можна також виділити справу «Кудешкіна проти Росії» (заява № 29492/05 від 12.07.2005 р.). Заявник - російська суддя була звільнена зі своєї посади внаслідок її критичних заяв у ЗМІ про російську судову владу. У 2009 році Суд ухвалив, що її свобода висловлювання думки була порушена відповідно до статті 10 Конвенції. При розгляді даної справи було підняте принципове питання дотримання правильного балансу між необхідністю захисту авторитету судової влади, репутації та прав інших осіб з одного боку, та захисту права людини на свободу висловлювання власної думки з іншого боку. Зокрема, суддя Ковлер у своїй окремій думці зазначив, що судді повинні утримуватися від публічних заяв та коментарів, які можуть підірвати авторитет суду або висловити сумнів щодо його безсторонності [8]. Як правило, такі вимоги містяться у національних законах щодо статусу суддів та у правилах професійної етики суддів.

У цьому зв'язку є цікавим рішення по справі «Бака проти Угорщини» (заява № 20261/12 від 14.03.2012 р.). У квітні 2010 року в Угорщині була прийнята програма конституційної реформи. Андраш Бака, який очолював у той час Верховний суд і Національну судову раду, висловив свою критичну точку зору на реформи, що стосуються судової влади. За рішенням Суду, при його звільненні були порушені стаття 6 § 1 та стаття 10 Конвенції [9]. Тому важливо у кожному окремому випадку критику суддею своїх колег або національної судової системи здійснювати ретельне дослідження всіх обставин справи.

Суд неодноразово стикався з ситуаціями, в яких судді були звинувачені в зловживанні владою, і навіть в скоєнні злочинів. Наприклад, у справі «Поп Блага проти Румунії» (заява № 37379/02 від 22.12.2002 р.) заявник, що обіймав посаду судді, був звинувачений в отриманні хабарів, як і у справі «Шувалов проти Естонії» (заява № 20261/12 від 30.03.2012 р.). Проте в даних випадках Суд повинен був прийняти рішення щодо процесуальних аспектів справ відносно цих суддів, таких, як завідомо незаконне вилучення доказів і порушення презумпції невинуватості, а також щодо умов затримання звинувачуваних суддів.

Якщо говорити про принцип недоторканності суддів, показовим виявляється випадок часткового зняття суддівського імунітету з судді ЄСПЛ Корнеліу Бірсана, який був суддею Суду з 1998 року (заява № 79917/13 від 16.04.2013 р.). Дружина судді Габріела, суддя Вищого апеляційного суду Румунії, підозрювалася у вчиненні корупційних правопорушень, зокрема у отриманні хабарів. Після обшуку, що був проведений у будинку подружжя в Румунії, було підняте питання відносно порушення імунітету судді ЄСПЛ. Президент Суду, у свою чергу, випустив звіт, в якому він вказав, що імунітет також гарантується членам сімей суддів і виразив своє занепокоєння тим, що Румунія не звернулася до ЄСПЛ з метою зняття недоторканності. Після отримання запиту від Румунії Суд на пленарному засіданні прийняв рішення про зняття суддівського імунітету лише відносно дружини судді, а не його самого, і виключно в обсязі, «безпосередньо необхідному для проведення розслідування» [10]. При цьому Суд постановив, що його рішення не має зворотної сили, а, отже, попередній обшук суперечить положенням Протоколу 6 Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи, адже позбавити суддів імунітету може тільки пленарне засідання Суду; воно не тільки має право, але й зобов'язане позбавити суддю імунітету в усіх випадках, коли, на його думку, імунітет перешкоджає відправленню правосуддя і коли він може бути скасований без шкоди для цілей, заради яких він був наданий [11, ст. 4]. Необхідно зазначити, що Корнеліу та Габріела Бірсан звернулися до ЄСПЛ зі скаргою, зокрема, щодо посягань на їх незалежність та недоторканність, але Суд не виявив у діях правоохоронних органів Румунії таких порушень, зокрема порушення статті 6 § 1 Конвенції [12].

Висновки. Принцип незалежності та недоторканності суддів гарантується як нормативними актами Ради Європи, так і прецедентним правом Суду. Якщо говорити про стандарти Ради Європи, то незалежність судової влади передбачена у Конвенції, Великій хартії європейських суддів, а також в інших документах даного органу. Суд під час здійснення правосуддя неодноразово звертався до вищевказаних нормативних актів. Необхідно зазначити, що ЄСПЛ повинен не лише подавати приклад своїм прецедентним правом, але також і охороняти свою власну незалежність шляхом виховання поваги суддів до принципів судової незалежності та недоторканності. У статті представлені деякі практичні приклади порушень принципів незалежності та недоторканності суддів у сьгоднішній Європі. Наразі дані принципи досить уразливі і потребують постійної уваги і контролю.

Таким чином, обрані Україною євроінтеграційні напрями розвитку країни дають підстави очікувати, що розвиток вітчизняного законодавства в сфері регламентації незалежності та недоторканності судді здійснюватиметься відповідно до існуючих міжнародних стандартів. При цьому важливо запобігти порушенням принципів незалежності та недоторканності, наприклад, таким, які були аналізовані вище.

Список літератури

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 10.06.2018).
2. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства: збірка документів. Київ, 2015. 708 с.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» від 15 груд. 1992 р. (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 груд. 2004 р. № 19-рп/2004 // Офіційний вісник України. 2004. № 49. С. 62–67.
4. Кутафин О. Е. Неприкосновенность в конституционном праве России / О. Е. Кутафин. М.: Юристъ, 2005. 407 с.
5. Opinion No. 1 (2001) of the CCJE «On standards concerning the independence of the judiciary and the irremovability of judges». URL: https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/CCJE%20Opinion%201_EN.pdf (дата звернення: 10.06.2018).
6. Рішення Європейського суду з прав людини від 09.01.2013 року у справі «Олександр Волков проти України» URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_947 (дата звернення: 10.06.2018).
7. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (дата звернення: 10.06.2018).
8. Kudeshkina v. Russia, ECHR judgment No. 29492/05, 26 February 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91501> (дата звернення: 10.06.2018).
9. Baka v. Hungary, ECHR judgment No. 20261/12, 23 June 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163113> (дата звернення: 10.06.2018).
10. Statement by the President of the European Court of Human Rights, 19 October 2011: Press release. URL: http://www.luju.ro/static/files/octombrie/19/Statement_by_the_President.pdf (дата звернення: 10.06.2018).
11. Шостий протокол до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи (ETS N 162) від 05.03.1996. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_104 (дата звернення: 10.06.2018).
12. Birsan v. Romania, ECHR judgment No. 79917/13, 26 April 2016 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161236> (дата звернення: 10.06.2018).

Стаття надійшла до редакції 10.06.2018

Д. В. Колесник

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРИНЦИПЫ НЕЗАВИСИМОСТИ И НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ СУДЕЙ В ПРАКТИКЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

Резюме

Статья посвящена исследованию практики Европейского Суда по правам человека по делам, которые касаются независимости и неприкосновенности судей. В статье раскрываются основные стандарты Совета Европы

в отношении судебской независимости и неприкосновенности, которыми руководствуется ЕСПЧ при вынесении решений по конкретным делам. Обращается внимание на европейский опыт обеспечения судебской независимости и иммунитета, а также на необходимость анализа возможных нарушений независимости и неприкосновенности судебной власти на территории Украины. Отдельное внимание уделено решению Европейского Суда по правам человека по делу «Александр Волков против Украины», поскольку оно указывает на конкретные проблемы в национальной судебной системе.

Ключевые слова: независимость судей, неприкосновенность судей, судебский иммунитет, Европейский Суд по правам человека.

D. V. Kolesnyk

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Constitutional Law and Justice
Frantsuzkiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

PRINCIPLES OF JUDICIAL INDEPENDENCE AND JUDICIAL IMMUNITY IN PRACTICE OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Summary

The article is dedicated to the research of practice of the European Court of Human Rights on separate cases, which touch independence and inviolability of judicial power. The structural elements of the judicial independence and judicial immunity are described in the article; legal positions of the Council of Europe documents as well as the case law of the European Court of Human Rights are analyzed. Attention is given to the European experience of providing of judicial independence and immunity, as also to the vulnerability of these principles in today's Europe. Necessity of analysis of possible abuses of independence and inviolability of judges in Ukraine is substantiated. Position, according to which independence of the judicial power is extraordinary needed in the democratic state, and existing of judge's immunity is considered to be one of the most important features of the rule-of-law state, is grounded in the article. Separate attention is paid to the decision of the European Court on Human Rights in case «Alexander Volkov v. Ukraine», in regard of the problems in the Ukrainian national judicial system.

Key words: independence of judges, judicial immunity, judge inviolability, European Court of Human Rights.